

Людмила Тимчук,

доктор педагогічних наук, доцент,
Чернівецький національний університет
ім. Ю. Федьковича
(м. Чернівці)

Liudmyla Tymchuk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi)
l.tymchuk@chnu.edu.ua

УДК 374.7 (477.85)

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНДРАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

SOCIO-CULTURAL POTENTIAL OF THE ANDRAGOGICAL ACTIVITY: BUKOVYNA EXPERIENCE AT THE END OF 19TH - BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

У статті на основі ретроспективного історико-педагогічного аналізу висвітлено діяльність української інтелігенції Буковини, що відповідає критеріям діяльності андрагога – фахівця в освіті дорослих. Обґрунтовано, що професійна діяльність учителів виходила за межі виховання підростаючого покоління й передачі знань. Стосовно дорослого населення вчитель здійснював просвітницьку, проповідницьку діяльність, у широкому значенні спрямовану на піднесення соціально-економічного, політичного та культурно-духовного розвитку населення, формування національної свідомості, активної громадської позиції тощо. На основі ідей і думок буковинської інтелігенції автором умовно окреслено особистісно-професійну модель діяльності учителя-андрагога. Її сутність полягала в реалізації учителем у взаємодії із дорослим населенням власне андрагогічних функцій – просвітницької, проповідницької функції; виконанні ролі порадики, наставника, консультанта, стимула (аніматора), популяризатора, транслятора знань і досвіду. Констатовано, що андрагогічна діяльність народних учителів Буковині кінця ХІХ – початку ХХ століть сприяла зростанню соціокультурного рівня і піднесення національної свідомості населення краю, покращанню його добробуту.

Ключові слова: освіта дорослих, історія освіти дорослих, фахівець в галузі освіти дорослих, андрагог, просвітництво.

The paper highlights the historical role of the Ukrainian intellectuals in the development of education, science, culture, socio-political, social and economic life of Ukraine. The attention is paid to the educational activities of the pedagogical intellectuals among the broad segments of the adult population. In the context of historical analysis, teaching is presented as a form of social service for its nation. It focuses on the synonymous understanding of such concepts as «teacher» and «science communicator», which in broad sense meant: propagandist of progressive ideas, knowledge, and culture; and in the narrow one it was the distribution of illiterate literacy among the population provided for the ability to read, perceive and understand the necessary amount of socio-cultural information.

It is noted that there are many names of educators in Ukrainian history who initiated the opening of educational institutions for adults in villages and cities, introduced effective organizational forms, worked on the development and improvement of their content and teaching and methodological support. The author proves that the cohort of Ukrainian educators includes the advanced Ukrainian intellectuals representatives of Bukovina at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century who, in the context of a multinational and multi-religious social environment, recognize an important factor in educating adults in helping people to adapt in changing social circumstances and consider it as a means of forming a national consciousness and preparation for gaining and improving the state independence.

Based on a retrospective historical and pedagogical analysis, the activities of the Ukrainian intellectuals of Bukovina, which meets the criteria for the activity of the andragog i.e. a specialist in the adults education, were highlighted. It was established that the professional activity of teachers went beyond the education of the younger generation and the transferability of learning. For them, work in and out of school was a sense of life, a means of expressing life, the professional position and beliefs. On the basis of ideas and thoughts of the Bukovynian intellectuals, the author conditionally outlined the personality-professional model of the activity of the andragogy-teacher, which was to implement the teacher in interaction with the adult population by its own andragogical functions, that is educational, preaching; performing the role of counselor, mentor, consultant, stimulus (animator), science communicator, translator of knowledge and experience. It was stated that the andragogical activity of Bukovyna popular teachers at the end of the XIXth and the beginning of the XXth centuries contributed to the growth of the socio-cultural level and the rise of the national consciousness of the region population and the improvement of its welfare.

Keywords: adult education, adult education history, specialist in adult education, andragog, elimination of illiteracy.

В статье на основе ретроспективного историко-педагогического анализа отражена деятельность украинской интеллигенции Буковины, что соответствует критериям деятельности андрагога - специалиста по образованию

взрослых. Обосновано, что профессиональная деятельность учителей выходила за пределы воспитания подрастающего поколения и передачи знаний. Относительно взрослого населения учитель осуществлял просветительскую, проповедническую деятельность в широком смысле направленную на подъем социально-экономического, политического и культурно-духовного развития населения, формирования национального сознания, активной гражданской позиции и тому подобное. На основе идей и мыслей буковинской интеллигенции автором условно обозначены личностно-профессиональную модель деятельности учителя-андрагога. Ее сущность заключалась в реализации учителем во взаимодействии со взрослым населением собственно андрагогических функций - просветительской, проповеднической функции; выполнении роли советчика, наставника, консультанта, стимула (аниматора), популяризатора, транслятора знаний и опыта. Констатировано, что андрагогическая деятельность народных учителей Буковине конца XIX - начала XX веков способствовала росту социокультурного уровня и подъема национального сознания населения края, улучшению его благосостояния.

Ключевые слова: образование взрослых, история образования взрослых, специалист в области образования взрослых, андрагог, просвещение.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Історія кожного народу багата на яскраві приклади сильних особистостей, які взяли на себе місію «ведення дорослого» й цим зробили визначальний внесок у просвіту й духовний розвиток народу, забезпечення його суспільного добробуту.

Історико-педагогічні дослідження Л. Березівської, Л. Вовк, Н. Коляди, Н. Побірченко та ін. підтверджують, що в другій половині XIX – на початку XX століття обов'язок і відповідальність за освіту широких верств населення взяла на себе українська інтелігенція, яка згуртувалася навколо громадських і культурно-освітніх організацій, товариств, комітетів, комісій. Своїм завданням прогресивна громадськість визначала «створення людини нового типу», а головним засобом досягнення цього вважала освіту. Саме на освічених людей покладалася надія у вирішенні нагромаджених проблем в економічній, соціальній, сімейно-побутовій сферах. Учителями дорослих працювали, як правило, студенти, вчителі, прогресивне чиновництво та творча інтелігенція.

Одне з провідних місць у справі освіти широких верств населення зайняла педагогічна інтелігенція, яка спрямувала свої зусилля на демократизацію народної освіти. Багато українських вчителів усвідомлювали соціальну значущість своєї праці й робили значний внесок у розвиток освіти, науки, культури, громадської думки в Україні. Вчителювання розумілося як форма громадського служіння своєму народові. Випускники семінарій, гімназій, курсів самовіддано прагнули вчителювати «в глушині, в селі», «у пролетарському середовищі», «у народній школі», «в школі й поза школою», присвячуючи власний вільний час (вечори, свята, вихідні) просвітницькій, а отже, безкоштовній роботі в недільних чи вечірніх школах, читальнях, курсах тощо.

Поняття «вчитель» на рубежі XIX-XX ст. сприймалося як співзвучне до поняття «просвітитель», що означало – пропагандист прогресивних ідей, знань, культури й т. ін. [17, с.277]. У вузькому значенні просвітництво передбачало поширення серед «темних» народних мас грамотності, яка забезпечить здатність до прочитання, сприймання і розуміння необхідного обсягу соціокультурної інформації.

Українська історія зберігає чимало імен просвітителів, які ініціювали відкриття закладів освіти дорослих у селах і містах, запроваджували ефективні організаційні форми, працювали над розробкою і удосконаленням їх змістового й навчально-методичного забезпечення. Х. Алчевську, Б. Грінченку, С. Васильченку, М. Коцюбинському, М. Корфу, Т. Лубенцю та багатьох інших можна назвати народними вчителями, для яких робота в школі й поза школою була сенсом життя, засобом вираження життєвої і професійної позиції і переконань.

До такої когорти належать і представники передової української інтелігенції Буковини кінця XIX – початку XX століття, які в умовах багатонаціонального та поліконфесійного соціального середовища вбачали в освіті дорослих важливий чинник допомоги народові адаптуватися у мінливих суспільних обставинах і розглядали її як засіб формування національної свідомості та підготовки до здобуття і утвердження державної незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Феномен подвижницької праці українських просвітителів Буковини різною мірою висвітлений у наукових дослідженнях з історії Буковини (В. Ботушанський, О. Гнатчук, М. Гуйванюк, О. Добржанський, І. Дутчак, А. Жуковський, Д. Квітковський, В. Курило, І. Піддубний), історії освіти й шкільництва в краї (Я. Вишпінська, О. Залуцький, В. Звоздецька, Л. Кобилянська, І. Ковальчук, М. Марчук, Д. Пенішкевич, І. Петрюк, Л. Платаш, Г. Постевка, І. Руснак, Л. Тимчук, В. Филипчук, І. Червінська, Т. Шоліна). З різних ракурсів дається висока оцінка їх діяльності у контексті культурно-освітнього поступу краю чи конкретизується персональний внесок того чи іншого діяча в розвитку української культури, школи і освіти, суспільно-політичного чи економічного життя тогочасної Буковини. Проте, як підтверджує науковий аналіз літературних джерел, діяльність інтелігенції, спрямована саме на широкі верстви дорослого населення, не була предметом спеціального історико-педагогічного дослідження.

Формування мети статті. Метою статті є висвітлення андрагогічного потенціалу діяльності українських учителів Буковини кінця XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Визначні громадські й культурно-освітні діячі краю – І. Герасимович, І. Карбулицький, К. Малицька, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, О. Попович, Ю. Федькович та ін. – визнавали залежність соціального й культурного прогресу суспільства від розвитку освіти, розуміючи, що «...лише задля браку освіти і організації український народ зістається позаду інших народів» [7, с.3].

Буковинський учитель Д.Пігуляк наголошував, що «через просвіту поставимо кріпку підвалину до добробуту й щастя нашого любого народу, скріпимо нашу дорогу вітчину, зробим її щасливою, сильною і непоборимою» [15, с.48].

Вказуючи на суспільну необхідність освіти, крайова інтелігенція визнавала вагому роль учительства, оскільки в усі часи в різних народів саме воно було передовою і прогресивною частиною суспільства, виявляло приклади громадянської зрілості, мужності, вірності професійному обов'язку, відданості справі виховання та освіти. «Тільки образований український учитель, – зазначав буковинський педагог І. Никоряк, – ... побідить окружаючу нарід тьму, поможи скинути з себе той столітній гніт, який давить робочий народ і не дає йому свободно розвинути свої умові і духові сили, той гніт ворогів української народності, котрий уступить тільки перед завзятим напором просвіти і національної свідомості народного вчителя з його нещасним поневоленним народом!» [12, с.5]

Історико-педагогічний аналіз професійного поступу буковинського вчительства дозволяє виокремити його андрагогічний зміст. Компетенції народного вчителя виходили за межі виховання підростаючого покоління й передачі знань. Так, І. Герасимович підкреслював, що народний вчитель, виховуючи молоде покоління, як ніхто інший має нагоду зблизитися з народом і працювати для його добра [2, с.3]. «Добрий вчитель – щастя для школи, але він є й щастям для громади», – зазначав С.Канюк. – Учитель не повинен ніколи забувати, що він покликаний вчити не тільки малих, але й старих, і що ціле село глядить на нього не як на якого найманця на службі, але як на справжнього свого вчителя» [6, с.108].

Стосовно дослого населення вчитель виконував просвітницьку, проповідницьку діяльність, яка в глобальному масштабі передбачала піднесення соціально-економічного, політичного та культурно-духовного розвитку українського населення краю, формування національної свідомості, активної громадської позиції тощо. У вузькому значенні просвітництво передбачало поширення серед «темних» народних мас грамотності, яка забезпечить здатність до прочитання, сприймання і розуміння необхідного обсягу соціокультурної інформації. Рівень грамотності людини зумовлює ступінь доступності до неї тієї чи іншої інформації, якою володіє суспільство, а значить міру адаптивності до оточуючих природних і соціальних умов.

Змістове наповнення поняття «грамотність» змінюється разом з вимогами суспільства. Спочатку, коли мова заходила про грамотність, малося на увазі лише уміння читати і писати. Проте буковинські просвітители кінця XIX-початку XX ст. визнавали грамотність необхідною навичкою і однією з основ для формування інших життєвих навичок, а також фактором, який сприяє участі в соціальній, культурній, політичній й економічній діяльності. Як зазначав І. Герасимович, «просвітити нарід – се значить познакомити его не тільки з тим, що найближче его торкає і звичайно відноситься лише до матеріальної сторони його життя, а познакомити його з сучасним станом вселюдського знання і з найновішими здобутками науки, впровадити його в ту вічно вперед поступаючу струю культурного світа, з котрою ідуть-пливуть інтелігентні верстви з кожним днем живішим теплом, а від якої темна сіра маса пролетаріату все більш і більш відстає по заду, очевидно не тільки з моральною, а і матеріальною для себе шкодою. Просвітити нарід – се «запустити коріне науки у найнижчі верстви суспільності, щоб здобути звіди нові зароди життя, духової і моральної могутності» [8, с.12].

У сфері просвіти вчитель виступав і в якості популяризатора, транслятора знань і досвіду, створених іншими людьми. Його завдання – перевести просвітницьку інформацію на більш доступну мову, зробити її зрозумілою широким верствам населення, зберігши при цьому первинний зміст: «чим вища культура й багатший педагогічний багаж знань вчителя, тим впевненіша надія на швидкі успіхи його праці», – стверджувалося у газеті «Каменярі» [9, с.1].

Тому до вчителя, який покликаний «просвітити темний нарід серед тисячі моральних перешкод і труднощів» [16, с.335] висувалися особливі вимоги. Йому необхідно було мати те, що сьогодні називають харизмою, володіти безумовним соціальним і моральним авторитетом серед значної кількості людей, бути носієм інноваційних (революційних) ідей, здатних зібрати навколо себе маси послідовників. Учитель, на думку І. Герасимовича, повинен належати до всіх товариств у селі, бути «духовим керманічем організаційної, товариської і громадської праці» [2, с.6]. С.Канюк наголошував, що вчитель повинен старатися бути гарним прикладом для всіх: у своїй родині – взірцем совісного батька, а його родина – взірцем для цілого села. З товаришами вчитель повинен жити приязно, чемним і привітним – з громадянами [6, с.108].

Основа всієї суспільної праці вчителя – пошана у громаді, яка, підкреслював І. Герасимович, здобувається поважною і тактовною поведінкою у громаді [2, с.3]. «Характерність, правота, справедливість, совісність, охота до праці, сумирність (скромність) та невибагливість, терпеливість, моральне життя, любов до свого народу та до рідного краю, поступові змагання» – такі ознаки доброгo вчителя за С. Канюком [6, с.108]. Найважливішими і вищими цілями товариського життя учителя з людьми, на думку О. Жураківської, має бути любов, прив'язаність і правдива повага [5, с.114].

С. Канюк застерігав від пані-братських відносин учителя з селянами, оскільки вони спричиняють втрату поваги й значення, але водночас засуджував зверхність у спілкуванні з селянами. Учителеві потрібно жити діяльно, бути потрібним і бажаним людям, бути моральною підпорою і заохотою для зневірених та горем і журбою прибитих. Головна заповідь учителя-громадянина, за формулюванням С.Канюка, звучала так: порадь кожному, хто потребує поради, допоможи у добрій справі як можеш допомогти, старайся завжди бути важливим членом громади, а не «паном», і ніколи не силкуйся нікого «брати під ноги» [6, с.108]. Такі міркування підтверджують те,

що часто вчителю доводилося брати на себе роль порадирика, наставника, консультанта. Так, І. Герасимович наголошував, що свою працю, розпочату в школі, вчитель повинен безперервно продовжувати, давати ініціативу до всяких корисних організацій, служити допомогою і порадою як у всіх проявах громадянського і товариського життя, так і рівночасно бути порадиником і приятелем в справах приватних, особистих всіх громадян [2, с.3]. Для цього він повинен володіти значним досвідом в тій чи іншій сфері життєдіяльності і займати значно вищу ступінь в ієрархії досвіду, ніж дорослий підопічний. З цього приводу С. Канюк зазначає, що учительство «мусить складатися з людей, які духом піднеслися понад рівень буденного життя» [6, с.108]

Крім того, вчитель виступав в позиції аніматора – стимула, своєрідного індуктора, «пускового» механізму втілення просвітницьких чи освітніх ідей і задумів. Характерним явищем для досліджуваного періоду на Буковині був факт, який констатує А. Живий: «...в неодній місцевості учитель є самотнім світлом між темними масами селян» [4, с.33]. Тому від його поведінки, особистісних якостей та фахової компетенції залежить поступ народу в освіті, культурі, господарстві, політичній зрілості. На думку І. Герасимовича, учитель, який не лише знає що треба робити, але й розуміє, як і що робити, є оживляючим духом для цілої громади [2, с.23] Як відмітила О.Жураківська, педагог мусить бути сильним духом, оскільки покликаний розвивати морально і заохочувати до витривалості у боротьбі проти поневолювачів і ворогів народного поступу [5, с.114].

Складність професії вчителя полягає у моральній відповідальності перед власною совістю, перед суспільством, власним народом, перед начальством і громадою, людьми з громади. Будь-який вчинок і факт життя вчителя стає повчальним для оточуючих. А. Живий констатував, що «бути у нас учителем народним – се значить зректися себе самого» [4, с.33], а І. Герасимович серед необхідних характеристик вчителя-просвітителя народу виокремив ідеалізм, самопожертвування, самовідречення для загальних народних і громадянських справ, інтелігентність [2, с.6].

На основі узагальнення вищенаведених міркувань можна стверджувати, що в досліджуваній період на Буковині оформилася своєрідна особистісно-професійна модель андрагогічної діяльності. Її сутність полягала в реалізації учителем у взаємодії із дорослим населенням просвітницької, проповідницької функції; виконанні ролі порадирика, наставника, консультанта, стимула (аніматора), популяризатора, транслятора знань і досвіду. Саме такий зміст діяльності сучасною мовою позначається поняттям «андрагогічна» [14].

Про результативність такої роботи вчителів свідчили факти масової участі селян і робітників у діяльності закладів і осередків освіти дорослих. З цього приводу в 1910 р. буковинський історик В. Доманицький писав: «Жменька щирих робітників на народній ниві за короткий час доказала такого великого діла – збудила цілий народ до свідомого життя... Тепер уже колишня жменька свідомих українців зросла тут у велику громаду, просвіта збудила темну колись сільську братію» [3, с.53].

Щоб «віддати належне признане труженикам на народній ниві», буковинські газети періодично повідомляли прізвища вчителів, друкували позитивні відгуки про їх діяльність. Визнання і повагу буковинців здобули народні вчителі В. Чесниківський, М. Паладі, Е. Драбюк, Т. Еміль, М. Том'юк, В. Альбіна, Г. Галан, О. Боровська, Л. Петрашек, Л. Ясінчук та багато інших [11, с.5].

Позитивну роль у освіті дорослих Буковини відіграли також викладачі й студенти чернівецьких гімназій та університету. В рамках діяльності комітету «людового університету», заснованого в 1905 р., вони забезпечували високий рівень науково-популярних викладів і відчитів для народу, виступали з фахово підготовленими доповідями в різних місцевостях краю. У 1913 р. активна академічна молодь, що гуртувалася у академічних товариствах «Союз», «Молода Україна», «Січ», «Православна Академія», заснувала організаційно-просвітницький комітет, який за власні кошти вислав у села й містечка Буковини референтів з відчитами на різні теми, влаштовував концерти й аматорські вистави. До складу комітету ввійшли по два представники від трьох студентських товариств: С. Дутчак і Ю. Ткачук («Союз»), І. Гуцуляк і Д. Загул «Січ», З. Сенюта і Л. Аліськович («Запороже») [13, с.6].

Безперечно вагомий вплив на розвиток освіти дорослих справив народний університет у Чернівцях, який діяв у 1910-1912 рр. На учасників курсів вищої народної освіти – селян і робітників з різних місцевостей Буковини – покладалася важлива місія «апостолів освіти» [1, с.2]. У промові С. Смал-Стоцького, виголошеній під час відкриття першого курсу вищої народної освіти, зазначалося, що одним із важливих завдань народного університету є: «...збудити у вас [хліборобів] охоту до діяльного життя для себе, для громади, для народу нашого, для всіх людей на світі» [10, с.6]. Реалізація проголошених намірів здійснювалася шляхом серйозної теоретичної і практичної підготовки слухачів курсу. Поряд із вивченням дисциплін суспільствознавчого, природничого, гуманітарного циклу, вагома увага приділялася питанням організації і ведення справ у громадських товариствах, кооперативних спілках і касах.

Добре організована й різноманітна змістовна робота народного університету сприяла формуванню нового покоління просвітителів і вчителів дорослих. Понад 100 випускників народного університету в Чернівцях розійшлися серед народу, стали «ідейними апостолами єднання в щирій народній освітній, культурній, економічній і духовій праці» [18, с.68]. Їх активне включення у розбудову краю засвідчують чисельні публікації періодики й архівні матеріали.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ретроспективний історико-педагогічний аналіз засвідчив, професійна діяльність учителів не обмежувалася школою, а передбачала просвіту й духовний

розвиток широких народних мас. Компетенції народного вчителя виходили за межі виховання підростаючого покоління й передачі знань. Стосовно дорослого населення вчитель здійснював просвітницьку, проповідницьку діяльність, у широкому значенні спрямовану на піднесення соціально-економічного, політичного та культурно-духовного розвитку населення, формування національної свідомості, активної громадської позиції тощо.

Робота в школі й поза школою була для українського вчителя сенсом життя, засобом вираження життєвої і професійної позиції і переконань. На основі ідей і думок буковинської інтелігенції автором умовно окреслено особистісно-професійну модель діяльності учителя-андрагога, що полягала в реалізації учителем у взаємодії із дорослим населенням власне андрагогічних функцій – просвітницької, проповідницької функції; виконанні ролі порадника, наставника, консультанта, стимула (аніматора), популяризатора, транслятора знань і досвіду. Зміст такої праці відповідає критеріям діяльності андрагога – фахівця в освіті дорослих. Саме така діяльність народних учителів, як свідчить історія, сприяла зростанню соціокультурного рівня і піднесення національної свідомості населення краю, покращанню його добробуту.

Здійснений аналіз андрагогічної діяльності української інтелігенції Буковини також дає підстави стверджувати, що вже на рубежі XIX-XX століть в краї повноцінно функціонувала освіта дорослих як органічна складова тодішнього соціокультурного життя, що розцінюємо як історичне підґрунтя для розвитку освіти дорослих і андрагогічної діяльності в сучасній Україні.

1. Вітайте! Відкрито другий Курс висшої народної освіти імени проф.Стоцького // Народний голос. – 1911. – Ч.5. – С.1-3.
2. Герасимович І. Подрібний розклад праці українського народного учительства по громадах. – Чернівці, 1909. – 24 с.
3. Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців. – К.: З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки, 1910. – 54 с.
4. Живий А. Учитель а нарид // Промінь. – 1907. – Ч.3. – С.33.
5. Жураківська О. Товариське жите в громаді // BS. – 1906. – №2. – С.114.
6. Канюк С. Дидактика, доповнена «Основами льогіки»: Для учительських семінарій і учителів народних шкіл. – Чернівці: Руська Рада, 1911. – 118с.
7. Карбулицький І.І. Чому zostалися русини позаду культури? // Буковина. – 1903. – №56-60.
8. Кілька думок про виклади і відчити для селян //Промінь. – 1907. – Ч.1.- С.12.
9. Культура народу а вчителі // Каменярі. – 1921. – Ч.1. – С.1.
10. Луцький О. Сьвяточне отворене курсу висшої народної освіти // Народний голос. – 1910. – Ч.12. – С.6-7.
11. Наші вчителі // Каменярі (Чернівці). – 1913.-Ч.2. – С.5
12. Норми краєвого інспектора Кліма // Каменярі, 1913. – С.5
13. Організаційно-просвітницький комітет Буковини // Буковина (Чернівці). –1913. – 30 листопада. – С.6.
14. Основи андрагогіки / І.А. Колесникова, А.Е. Марон, Е.П. Тонконогая и др.; Под ред. І.А. Колесникової. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 240 с.
15. Пігуляк Д. Сила книжки, або о просвіті народній / Пігуляк Д. – Чернівці, 1893. – С.48
16. Поповійчук В. Сельскій учитель и сельскій народ // Bukovinaer padagogische Blatter. – 1876. – №21, S.335-337.
17. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 7. – С.277.
18. Смаль-Стоцький С. Як будився зі сну український народ на Буковині // Ювілейний календар Товариства «Просвіта» на рік 1928.- Львів, 1927.- С.62-68.
19. Тимчук Л.І. Організаційно-педагогічні засади української освіти дорослих на Буковині (1869 – 1940 рр.) : Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. І. Тимчук; Прикарпат. нац. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.

Reference

1. Vytajte! Vidkryto druhyy Kurs vysshoyi narodnoyi os'vity imeny prof.Stots'koho // Narodnyy holos. – 1911. – CH.5. – S.1-3.
2. Herasymovych I. Podribnyy rozklad pratsi ukrayins'koho narodnoho uchytel'stva po hromadakh. – Chernivtsi, 1909. – 24 s.
3. Domanyts'kyy V. Pro Bukovynu ta zhyttya bukovyns'kykh ukrayintsiv. – K.: Z drukarni Pershoyi Kyivskoyi Drukars'koyi Spilky, 1910. – 54 s.
4. Zhyvyi A. Uchytel' a narid // Promin'. – 1907. – CH.3. – S.33.
5. Zhurakiv's'ka O. Tovarys'ke zhyt'ye v hromadi // BS. – 1906. – №2. – S.114.
6. Kanyuk S. Dydaktyka, dopovnena «Osnovamy l'ohiky»: Dlya uchytel's'kykh seminariv i uchyteliv narodnykh shkil. – Chernivtsi: Rus'ka Rada, 1911. – 118s.
7. Karbuluts'kyi I.I. Chomu zostalysya rusyny pozadu kul'tury? // Bukovyna. – 1903. – №56-60.
8. Kil'ka dumok pro vyklady i vidchyty dlya selyan //Promin'. –1907.–№1.–S.12.
9. Kul'tura narodu a vchyteli // Kamenyari. – 1921. – CH.1. – S.1.
10. Luts'kyi O. S'vyatocne otvoreny kursu vysshoyi narodnoyi os'vity // Narodnyy holos. – 1910. – CH.12. – S.6-7.
11. Nashi vchyteli // Kamenyari (Chernivtsi). – 1913.-CH.2. – S.5.
12. Normy krayevoho inspektora Klyma // Kamenyari, 1913. – S.5
13. Orhanizatsiyno-prosvitnyts'kyi komitet Bukovyny // Bukovyna (Chernivtsi). –1913. – 30 lystopada. – S.6.
14. Osnovy andrahohiki / Y.A.Kolesnykova, A.E.Maron, E.P.Tonkonogaya i dr.; Pod red.I.A.Kolesnykovoy. – M.: Izdatel'skiy tsentr «Akademiya», 2003. – 240 s.
15. Pihulyak D. Syl'a knyzhky, abo o prosviti narodniy / Pihulyak D. – Chernivtsi, 1893. – S.48.
16. Popoviychuk V. Sel'skiy uchytel' y sel'skiy narod // Bukovinaer padagogische Blatter. – 1876. – №21, S.335-337.
17. Slovyk ukrayins'koyi movy: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. – K.: Naukova dumka, 1970-1980. – T. 7. – S.277.
18. Smal'-Stots'kyi S. Yak budyv'sya zi snu ukrayins'kyy narod na Bukovyni // Yuvileynyy kalendar Tovarystva «Prosvita» na rik 1928.- L'viv, 1927.- S.62-68.
19. Tymchuk L.I. Orhanizatsiyno-pedahohichni zasady ukrayins'koyi osvity doroslykh na Bukovyni (1869 – 1940 rr.) : Avtoref. dys... kand. ped. nauk : 13.00.01 / L. I. Tymchuk; Prykarp. nats. un-t im. V.Stefanyka. – Ivano-Frankivs'k, 2005. – 20с.